

Зміст

Перелік умовних позначень	4
Передмова	5
Розділ 1. Теоретико-прикладні та методологічні засади виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні (І. Г. Богатирьов, Д. В. Колодчин)	11
1.1. Наукові засади пенітенціарної парадигми виконання покарання у виді позбавлення волі	11
1.2. Стан наукового дослідження пенітенціарної парадигми виконання покарання у виді позбавлення волі	18
1.3. Джерельна база та методологія пенітенціарної парадигми виконання покарання у виді позбавлення волі	77
Висновки до розділу 1	117
Розділ 2. Особливості пенітенціарної парадигми виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні (А. Є. Шевченко, А. В. Боровик)	120
2.1. Пенітенціарна парадигма кодифікації виправно-трудового законодавства в УРСР	120
2.2. Пенітенціарна парадигма трансформації виправно-трудового законодавства України у 90-х роках ХХ ст.	139
2.3. Пенітенціарна парадигма розвитку кримінально-виконавчого законодавства на початку ХХІ ст.	157
Висновки до розділу 2	185
Розділ 3. Пенітенціарна парадигма кадрового забезпечення системи виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні (А. І. Богатирьов, Д. А. Шевченко)..	187
3.1. Доктринальні положення програмних документів у сфері реформування системи виконання покарання у виді позбавлення волі	187
3.2. Організаційні засади діяльності установ виконання покарання у виді позбавлення волі	206
3.3. Шляхи удосконалення пенітенціарної парадигми в системі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу виконання покарання у виді позбавлення волі	233
Висновки до розділу 3	248
Висновки	251
Список використаних джерел	257

Перелік умовних скорочень

ВТК – Виправно-трудоий кодекс

ВТУ – Виправно-трудова установа

ДДУПВП – Державний департамент України з питань виконання покарань

ДКВС – Державна кримінально-виконавча служба

ДПтС – Державна пенітенціарна служба

КВК – Кримінально-виконавчий кодекс

МВС – Міністерство внутрішніх справ

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПАРЄ – Парламентська Асамблея Ради Європи

РЄ – Рада Європи

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

УВС – Управління внутрішніх справ

УДКВС – Управління Державної кримінально-виконавчої служби

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

Передмова

Фундаментальні дослідження пенітенціарної парадигми виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні вимагають від пенітенціарної науки використовувати не тільки власний накопичений досвід соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції осіб які відбувають даний вид покарання в місцях несвободи, а і зарубіжний, оскільки завдяки йому, Міністерство юстиції України може успішно трансформувати кримінально-виконавчу систему України в пенітенціарну систему.

Проведений аворським колективом поглиблений аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні є актуальним завданням вітчизняної історико-правової та кримінально-виконавчої науки, оскільки він вважається міждисциплінарною науковою проблемою, розв'язання якої свідчить про розкриття об'єктивної картини пенітенціарної парадигми виконання покарання, накопичення і систематизацію знань з теорії і практики а також, проведення наукових розвідок з даної проблематики.

Сьогодні, коли в Україні відбувається розбудова правової держави йде активний процес реформування кримінально-виконавчої системи її трансформація в пенітенціарну систему, потрібне ґрунтовне наукове дослідження, щодо стану нормативно-правового забезпечення виконання покарання у виді позбавлення волі із визначенням перспективних напрямів розвитку даного процесу.

Це обумовлено тим, що у вітчизняних законодавчих актах після проголошення незалежності

України відбулася суттєва гуманізація виконання і відбування засудженими кримінального покарання, зокрема, у 1999 р. була призупинена смертна кара, а у КК України 2001 р. введено новий вид покарання довічне позбавлення волі, внесено суттєві зміни у правовий статус засуджених.

Крім того, аналіз змісту Кримінально-виконавчого кодексу України (2003 р.), який був прийнятий Верховною Радою України замість Виправно-трудоного кодексу Української РСР (1970 р.), свідчить про спробу Міністерства юстиції України впровадити в діяльність органів і установ виконання покарань та пробації міжнародних і європейських стандартів щодо поводження із засудженими та ув'язненими.

Отож, актуальність дослідження пенітенціарної парадигми проблем виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні визначається потребою у перегляді існуючої нормативно-правової бази, з метою приведення її у відповідність до нових потреб соціально-економічного і політико-правового розвитку України.

Науково-теоретичне підґрунтя пенітенціарної парадигми дослідження виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні у ХХІ ст. становлять наукові положення, що містяться у працях вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема, В. Авер'янова, Ю. Биби, А. Богатирьова, І. Богатирьова, О. Богатирьової, А. Боровика, О. Джужі, В. Коваленка, О. Колба, М. Кельмана, А. Колодія, Д. Колодчина, І. Котюка, Я. Ліховіцького, В. Мельниченка, О. Михайлика, О. Оніщенко, О. Осауленка,

П. Плахотнюка, В. Погорілка, М. Пузирьова, О. Пташинського, В. Россіхіна, А. Степанюка, С. Стеценка, М. Стручкова, Ю. Тодики, А. Шевченка, Д. Шевченка, О. Шкути, А. Француза, О. Ющика, М. Яцишина та ін.

Здобутки цих учених містять низку системних положень і висновків, які прямо або опосередковано стосуються виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні та створюють теоретичні й практичні передумови для ефективного їх дослідження у реаліях сьогодення.

До останніх фундаментальних наукових доробків у сфері вивчення історії становлення системи виконання покарань слід віднести дослідження таких учених, як: О. П. Неалова «Організаційно-правове забезпечення реалізації тюремної реформи в Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній)» (2003 р.); І. В. Іванькова «Тюремні установи України в системі карально-охоронного механізму держави (кінець XIX – середина XX ст.)» (2005 р.); О. М. Григор'єва «Пенітенціарна теорія та практика в Російській імперії в кінці XVIII – на початку XX століття: історико-правове дослідження (на прикладі українських губерній)» (2007 р.); О. М. Андрущак «Становлення та розвиток виправно-трудового права та законодавства України у другій половині XX століття» (2012 р.), В. В. Россіхіна «Організаційно-правові засади діяльності пенітенціарної системи в Україні (1917–1991 рр.)» (2015 р.).

Відносно фундаментальних наукових доробків у галузі кримінально-виконавчого права щодо ста-

новлення системи виконання покарань у виді позбавлення волі слід віднести дослідження таких учених, як: І. Г. Богатирьов та О. І. Богатирьова «Державна кримінально-виконавча служба України (історія та сучасність)» (2007 р.); Є. Ю. Бараш «Управління Державною кримінально-виконавчою службою України: адміністративно-правове дослідження» (2012 р.); С. К. Гречанюк «Організаційно-правові засади взаємодії кримінально-виконавчих установ з державними органами та недержавними організаціями» (2006 р.); А. А. Рибянцев «Кримінально-виконавчі засади зміни умов відбування покарання у виді позбавлення волі» (2012 р.); В. Г. Павлов «Кримінально-виконавчі засади забезпечення персоналом Державної пенітенціарної служби України виконання покарань у виді позбавлення волі» (2015 р.); І. С. Яковець «Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань» (2013 р.); Г. С. Резніченко «Особливості виконання (відбування) покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених жінок, які є вагітними або мають малолітніх дітей» (2008 р.); С. В. Царюк «Кримінально-виконавча характеристика засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки» (2009 р.); К. С. Остапко «Правова регламентація виконання покарання у виді позбавлення волі у виправних колоніях мінімального рівня безпеки» (2018 р.); І. Г. Богатирьов «Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією)» (2006 р.); Л. І. Олефір «Кримінально-виконавчі за-

сади застосування пробації в Україні» (2018 р.); Т. В. Рудник «Реалізація принципу гуманізму при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі» (2010 р.); О. О. Стулов «Реалізація принципу законності при виконанні та відбуванні покарання у виді позбавлення волі на певний строк» (2011 р.); І. С. Михалко «Забезпечення принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених» (2012 р.); В. Я. Конопельський «Кримінально-виконавчі засади диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні» (2015 р.); К. І. Василенко «Соціально-виховна робота в системі основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених у виправних колоніях України середнього рівня безпеки» (2017 р.); О. С. Турчинова «Громадський вплив як один з основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених» (2018 р.); Н. В. Коломієць «Заохочення у кримінально-виконавчому праві: теоретичні засади та практика застосування» (2018 р.); О. М. Крєвсуна «Прогресивна система виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях» (2016 р.); Я. О. Ліховіцький «Персонал органів та установ виконання покарань як суб'єкт виконання покарань в Україні» (2017 р.); О. О. Шкута «Пенітенціарна система України: теоретико-прикладна модель» (2017 р.); М. С. Пузирьов «Порівняльний аналіз виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк в Україні та зарубіжних країнах» (2018 р.); Ю. О. Новосад «Кримінально-

виконавчі засади участі прокуратури України у сфері виконання покарань» (2019 р.); І. О. Колб «Застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї до засуджених в Україні: теоретичні, правові та практичні засади» (2019 р.) та ін.

Водночас слід зауважити, що пенітенціарна парадигма виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні як окрема наукова проблема не досліджувалось. Тому в літературі не достатньо спеціальних наукових праць, які присвячені даному тематичному напрямку. Зазначене свідчить також про актуальність теми монографічного дослідження і передбачає необхідність комплексно висвітлити виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні, науково та теоретично осмислити об'єктивні реалії минулого і сьогодення, а також, враховуючи історичний досвід, розробити пропозиції щодо вдосконалення функціонування сучасної української пенітенціарної системи.

Розділ 1

Теоретико-прикладні та методологічні засади виконання покарання у виді позбавлення волі в Україні

1.1. Наукові засади пенітенціарної парадигми виконання покарання у виді позбавлення волі

Варто зазначити, що характер взаємовідносин держави і особи є найважливішим показником стану суспільства в цілому, цілей і перспектив його розвитку. Становище особи в суспільстві визначено та обумовлено не тільки її власною поведінкою, активністю і здібностями, але й тими параметрами і рисами, які задані і відтворюються історично конкретним, історично неповторним суспільним організмом в цілому, який містить у собі вплив та роль усіх суспільних явищ та атрибутів.

До числа таких безумовних реалій суспільства вже протягом більше чотирьох тисячоліть відносяться, зокрема, і державно-правові явища, складовою частиною яких є виконання кримінальних покарань у виді позбавлення волі. У державно-організованому суспільстві в системі факторів, що визначають становище людини, саме державі належить виключно важлива роль. Держава, її органи виступають як офіційні, уповноважені представники всього суспільства. У силу цього відносини між людиною і суспільством носять переважно держав-

но-правовий характер, оскільки від імені суспільства виступає держава.

Оскільки права і свободи засуджених до позбавлення волі – це гарантовані демократичним суспільством можливості на належний рівень життя, ефективну соціальну систему охорони та їхнього захисту відповідно до встановлених міжнародних та національних стандартів і процедур, то необхідно створити ефективний соціально-юридичний механізм їхнього забезпечення.

Еволюція наукового знання про кримінально-виконавчу систему України і її трансформація в пенітенціарну систему відбувається як формування, конкуренція й зміна парадигм. Саме пенітенціарна парадигма – це теорія (або модель постановки проблем), що є зразком вирішення дослідницьких завдань про пенітенціарну систему шляхом формування наукових знань у даній сфері.

До речі, пенітенціарна парадигма – це творчий і багатомірний синтез концепцій як у теоретико-методологічному, так і в дослідницькому й практичному аспектах спроможні забезпечити в Україні трансформацію кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему¹.

Оскільки вченими уже доведено, що протистояння парадигм може бути знято, якщо відійти від

¹ Богатирьов І. Г. Інтегрована парадигма як теоретико-методологічний орієнтир реформування (розвитку) пенітенціарної системи України. *Пенітенціарна система у глобальному вимірі: матеріали I Міжнар. пенітенціар. форуму (м. Рівне, 29–30 жовт.)*/Міжнар. екон.-гуманіт. ун-т ім. акад. Степана Дем'янчука. Рівне: Вид. дім «Гельветика», 2021. С. 14.

традиційного погляду на появу й функціонування наукових парадигм, так як нові парадигми не змінюють старі, а співіснують разом із ними, як типові форми наукового мислення, ми у нашому дослідженні вирішили застосувати саме пенітенціарну парадигму виконання покарання у виді позбавлення волі.

Дана конструкція дослідження ґрунтується нами також на передачі Кабінетом Міністрів України у 2016 р. Державну пенітенціарну службу України у підпорядкування Міністерству юстиції України, що є ніщо іншим, як пенітенціарною парадигмою, оскільки було змінено сам вектор реформування і (розвитку) кримінально-виконавчої системи України і її трансформацію в пенітенціарну систему¹.

З одного боку, всі надіялись, що наступить нова епоха в діяльності пенітенціарної системи України, і в першу чергу у бік вдосконалення процесу виконання покарань у виді позбавлення волі, приведення їх у відповідність до міжнародних стандартів поводження з ув'язненими і засудженими. З іншого боку, велика увага буде приділена підготовці та перепідготовці персоналу нової генерації для роботи із засудженими в місцях несвободи.

Водночас варто наголосити, що саме Постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2016 р. № 343 мала реформувати органи і установи виконання покарань та пробації, оптимізувати їх роботу

¹ Богатирьов І. Г. Нариси створення пенітенціарної системи України в працях вчених наукової школи «Інтелект»: монографія. Київ: ВД «Дакор» 2021. С. 44.

до міжнародних стандартів¹ і надала право Міністерству юстиції України як центральному органу виконавчої влади забезпечити реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації.

На жаль, керівництво Міністерства юстиції України поки що не створило передумови на позитивні результати у пенітенціарній системі, а навпаки з'явилися певна кризова ситуація, яка щорічно ускладнює поступальний розвиток пенітенціарного відомства і відкидає процеси трансформації кримінально-виконавчої системи України в пенітенціарну систему на не визначений час.

Найгіршим є те, що в місцях несвободи засуджені вчиняють нове кримінальне правопорушення, що свідчить про порушення ними вимог режиму, і створює передумови вважати засудженого злісним порушником порядку і умов відбування покарання і спричиняє низку негативних наслідків не лише кримінально-правового (призначення покарання за сукупністю вироків, рецидив злочинів), а й кримінально-виконавчого (не належне виконання засудженими правил внутрішнього розпорядку, забезпечення їх безпеки, участь у виховних заходах тощо) характеру.

Ще гірше, коли при виконанні службових обов'язків персонал місць несвободи вступають в неслужбові відносини із засудженими, тим самим

¹ Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції: постанова Кабінету Міністрів України від 18 трав. 2016. № 343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/343-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення 19.12.2021 р.).